

Somogyi Sándor

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA, VALAMINT JUGOSZLÁVIA POZÍCIÓI AZ EURÓPAI UNIÓHOZ VISZONYÍTVA

A kölcsönös segítség és együttműködés vagy a konkurencia a természet törvénye?

Egyszerre mindkettő.

Ha régióbeli konkurenseinkkel összefogva megoldjuk problémáinkat, önállóságunknak csak kis részét adjuk fel.

Ha a megoldásokat mások kényszerítik ki, akkor az általuk meghatározott kényszerpályán haladhatunk önállóan.

BEVEZETŐ

Közép- és Közép-Kelet-Európáról (KKE), gazdaságáról, elsősorban az élelemtermeléséről nehéz átfogóan, elfogadható idődimenzióban gondolkodni, beszélni, és ugyanakkor megpróbálni a jövőbe tekinteni.

Itt történelmi hagyományuk van a jobb teljesítményt gátló politikai, nemzeti, vallási és nem utolsósorban gazdasági érdekütközéseknek.

Jól állapította meg Berend akadémikus egy cikkében, hogy Nyugat-Európában a gazdasági fejlődéshez kötődött a nemzetekké válás. Ebbe a régióba – egy gazdaságilag fejletlen közegbe –, értelmiségiek hozták és vitték a köztudatba a nemzeti eszméket.

Úgy tűnik, hogy jóval kevesebbet tettek a gazdasági felzárkózást, szervezettséget támogató eszmék terjesztéséért. Így történhetett meg, hogy hallhatunk szellemi, politikai, földrajzi Közép- és Kelet-Európáról, de szinte semmit a gazdaságról, fejlesztési, környezeti problémáiról és az itt élők életminőségéről.

Az értelmiségiek kialakították a nemzeti mítoszokat, és azok a nemzeté válás eszközei lettek, de az ellentéteket is felfokozták, és ez nem befolyásolta pozitívan a gazdasági fejlődést. Példaként említsünk meg néhány ma is működő mítoszt. A csehek mítoszáat képezi, hogy a legjobbaknak tartják magukat. Magyar mítosznak tekinthető, hogy az élet-színvonalukat olyannak tartják, amit féltetni kell a határon túli magyaroiktól. Hasonló a magyar negatív önmítosz, mely szerint mindenki az ellenségünk.

Ma is azokon a népcsoportokon belül jelentkeznek a legnagyobb feszültségek, amelyeknek nemzetté válása még nem fejeződött be, amelyek úgy érzik, hogy a hazaalapítást sem fejezték be. Szüksős eszközeiket ennek megfelelően használják fel, ami további lemaradást, s újabb feszültségek forrását jelenti.

A nagyhatalmi rendezések sem voltak egyértelműen pozitívak, ami teljesen érthető.

A problémákat saját érdekeik diktálta kritériumok alapján ítélték és oldották meg. Pl. az első világháború utáni, igazságosnak vélt, nemzetállamokat formáló határátzabások ebben a régióban megbontották az addig kialakult infrastrukturális és gazdasági kapcsolatokat, növelték a térség dezintegráltságát, kiélezték a nemzeti és egyéb ellentéteket, és növekedett a térség gazdasági függősége a nagyhatalmaktól.

Az itteni népek elveszték az érdekellentétek „dajkálásában” ahelyett, hogy készültek volna az integrációra, gazdasági függőségük csökkentésére. A szinergetikai hatások inkább negatívak, mint pozitívak, nem egymást támogattuk, hanem egymást akadályoztuk. Egyrészt igaz, hogy a krízishelyzetekben sem a nyugati, sem az orosz üzenetek nem voltak túlságosan egyértelműek. Lényegében az oroszok ellenzik az itteni együttműködést, de a nyugatiaknak sem felelne meg a szorosabb mezőgazdasági együttműködés.

Szükségszerű tudatosítani, hogy egyenként nincsenek esélyeink. Csak másodrangú európai bedolgozók lehetünk. Csak akkor lábalhatunk ki a problémáinkból, ha a nemzeti logika mellett észrevesszük, hogy vannak közös érdekeink is. A KKE-i összefogás hívei nem véletlenül fogalmaznak annyira frappánsan, hogy Brüsszel nem Moszkva, de lehet rosszabb is, ha nem viselkedünk racionálisan. Az országok közötti együttműködés fontosnak tekinthető azért is, mert a Magyarország határain kívül élő magyarságnak csak egy egyesült Európában van esélye arra, hogy az egész nemzettestnek megfelelő életminőséget biztosítsunk. Ezért a magyarságnak nem érdeke, hogy olyan határ húzódjon az EU-tagok és a többi ország között, amelyen kívül marad nagyobb számú magyarság. Ebben a vonatkozásban tűnik különösen fontosnak a kis régiók határokön átnyúló együttműködése is. Észak-Vajdaság és a magyarországi Bács-Kiskun megye határ menti régiójának együttműködése különös fontosságúnak tűnik az itt élő lakosság miatt, de azért is, mert ez a régió képezi majd Jugoszlávia kapuját Európa felé.

A RÉGIÓ TÁRSADALMI-GAZDASÁGI POZÍCIÓIRÓL

Ez a régió sohasem volt a gazdasági fejlődés metacentruma, és nem is válhatott azzá. Gazdaságilag mindig a perifériához vagy félperifériához tartozott. A gazdasági következmények közismertek.

A fejlettek diktálták a nyersanyagok és a periferikus régiók termékeinek alacsony árát, de a saját késztermékeik, termelőeszközeik, technológiai know-how-ik árát is. A periferikus régiók kénytelenek voltak mindig megelégedni a termelésbe fektetett munkaerejük értékesítésének alacsony árával, és ugyanakkor drágán megfizetni a fejlettek által termelt áruhoz felhasznált munkaerőt.

A gazdasági fejlődés metacentruma ebben az évszázadban eltolódott az USA irányába, és továbbtolódik Kelet-Ázsiába. Jelenleg a századunkban felfejlődött Amerika diktál annak a Nyugat-Európának, amelyre Közép-Európa is „szemet vetett”, s ahova értelemszerűen integrálódni szeretne.

Végeredményben Nyugat-Európára is, de különösen a mi régiókra érvényes, hogy a viszonyok a harmonizáció-diszharmonizáció és az integráció-dezintegráció skáláin mozognak. Érdekek, ellenérdekek véget nem érő harca zajlik szemünk előtt, és ennek vagyunk részesei.

Bekapcsolódásunkat a nyugat-európai folyamatokba nehezíti, hogy környezetünkben az átalakulás elhúzódó válságot okoz.

A fejlettek nem ideológiai, hanem gazdasági okokból segítették az életképtelen tervgazdálkodási, vagy más néven hiánygazdálkodási modell bukását a volt szocialista országokban. Azt remélték – tekintettel az amerikai és az európai piac telítettségére –, hogy rövid távon is új piacot nyitnak maguknak, ami átlendítheti a recessziótól szenvedő gazdaságuk lenkerékét a holtpontra.

Az események megmutatták, hogy a régióban igazán működőképes – a fogyasztói társadalomra jellemző – piac nincs. Mélyreható változásokra van szükség, de nincs elegendő tőke a piac motorjainak beindítására sem. Ugyanakkor a gyenge infrastruktúrával, feszültségekkel, bizonytalanságokkal, a szocializmusból visszamaradt korai jóléti társadalmi viszonyokkal és demotiváltsággal terhes feltételek nem nyújtanak olyan biztonságot a nemzetközi tőkének, hogy az szívesen jönne ide.

Magyarország esete jól bizonyítja, hogy mennyi kedvezményt kell nyújtani a külföldi tőkének annak érdekében, hogy ide telepedjen „profitot termelni” a jó képességű és olcsóbb munkaerővel.

Teljes társadalmi katarziszra és újrászerveződésre van szükség ahhoz, hogy a gazdasági átállás olyan gyors legyen, mint azt sokan néhány éve optimistán gondolták, s elérjük, hogy ne csak az olcsó munkaerő, hanem a szervezettségünk is komparatív előnyt jelentsen.

Az átalakulás válságát ezeknek az országoknak bizonyos belső jelenségei is terhelik.

Nem könnyen belátható, de nagymértékben igaz, hogy az átalakulás fő nyertesei a gazdasági vezetők. Döntő kérdés az, hogy megszabadultak a pártbürokráciától. Nem határolja be őket a kizárólagosan kövendő irányvonal. Az új tulajdonjogi viszonyok igazán még nem alakultak ki. Akik tulajdonhoz jutottak, most még elsősorban a vagyonfelhalmozással foglalkoznak, és nem a tőke mozgásban tartásával, gazdasági jellegű fiaztatásával. Így a gazdaságvezetők viszonylag önállóan mozognak. Ez még akkor is igaz, ha a lassan eszmélő tulajdonosok ellenőrző próbálkozásai és az állam befolyásoló hatása – a múltban megszokott túlszabályozás – között őrlődnek.

Valószínű, ebben a kérdésben is kivétel Jugoszlávia, mert a hatalmas társadalmi-gazdasági válság, tetőzve a centralizált állami irányítással és a régi szokásokat alkalmazó párt befolyásával, másmilyen hatást gyakorol a gazdasági vezetőkre.

Viselkedésünk diszharmonióját mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy nem működik a közismert modell, amely szerint a munkaadók, a munkavállalók (szakszervezetek) és az állam háromszögében rendezik a gazdasági dinamikából adódó ellentéteket.

A munkaadók törvénytörően fejlesztésre akarnak minél többet elvonni.

A munkavállalók fogyasztásra.

Az állam közös fogyasztásra, a szociális béke biztosítására, védelemre stb. kíván elvonni.

Ha az első kettő nem tud megegyezni, akkor az állam arbitrál, vagy ha kell, akkor az erő pozíciójáról lép fel.

Mi történik a legtöbb volt szocialista országban?

Mindenki az állammal egyezkedik, az államra haragszik. A munkavállalókat képviselő szakszervezetek is csak a nagy közszolgálati szférában lépnek fel az állami bevételek újraelosztása terén.

Van egy új jelenség is. Sok gazdasági vezető közelíti valamelyik pártot és a pártok „helyesnek vélt vonalát”. Ilyen úton belekeverednek a pártokon belüli folyamatokba. Nem túlzás azt állítani, hogy a pártokban jelenleg még értelmiségiek próbálják leküzdeni saját zavarukat, őrlődnek a mindennapi realitások és a radikális ideológiák között. Sajnos, ezt ki is sugározzák környezetükre szellemi válságot is okozva ezzel.

Tehát az ellentétek, a válságok, az ellentétes folyamatok korát éljük. Sokszor felmerül a kérdés a nehezen áttekinthető helyzetben: van-e kiút?

Van.

Úgy hívják, hogy együttműködés, közös érdekek, célok keresése, integrálása.

Nem fog ez mindenkinek tetszeni, nem fogja mindenki támogatni, de Nyugaton sem egyöntetűek az integrációval kapcsolatos vélemények.

A KKE GAZDASÁGI VÁLTOZÁSAINAK NÉHÁNY JELLEMZŐJE

A közép- és közép-kelet-európai országok: Lengyelország, Magyarország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia, Románia, Bulgária, Litvánia, Lettország és Észtország fontos földrajzi és demográfiai része Európának. Célszerű Jugoszláviát is ide sorolni, mert hosszú távon európai orientáció segítheti ki az országot a jelenlegi problémákból. Vitathatatlan hogy Jugoszlávia integrációja érhető okokból nem igazán indult meg, de ez nem is várthat magára sokáig a teljes leszakadás veszélye nélkül.

A régió legfontosabb adatait az 1. táblázat tartalmazza.

A KKE és az EU összehasonlítása

Ország	Népesség	Terület					GDP/ca p(FCU)
		Össz. mill. ha	mezőgazd. mill. ha	%	megművelh. mill. ha	%	
Lengyelo.	38.5	31.3	18.6	59	14.3	0.37	1907
Magyaro.	10.3	9.3	6.1	66	4.7	0.46	3150
Csehorsz.	10.3	7.9	4.3	54	3.2	0.31	4586
Szlovákia	5.3	4.9	2.4	49	1.5	0.28	1643
Szlovénia	1.9	2.0	0.9	43	0.2	0.13	5018
Románia	22.7	23.8	14.7	62	9.3	0.41	961
Bulgária	8.5	11.1	6.2	55	4.0	0.48	1110
Litvánia	3.8	6.5	3.5	54	2.3	0.62	657
Lettorsz.	2.6	6.5	2.5	39	1.7	0.65	850
Észtorsz.	1.6	4.5	1.4	31	1.0	0.63	938
KKE	105.5	107.7	60.6	56	42.3	0.40	1786
EU 15	369.7	323.4	138.1	43	77.1	0.21	15972
KKE/EU	29%	33%	44%	-	55%		11%
Jugoszl.	10.5	10.2	6.2	60	4.9	0.47	1510*

* Az adat az 1995. évre vonatkozik

Tehát a KKE mint régió valamivel több mint egymillió négyzetkilométer, aminek 40%-a művelhető. Valamivel több mint 100 milliós a lakosság létszáma, így a lakosonkénti megművelhető terület 0,4 ha. Ez nagyon kedvezőnek tekinthető, mert az EU lakosonkénti megművelhető területének a kétszerese. Ugyanakkor a fejenkénti GDP csak 11%-a az EU-beli GDP-nek, ami azt mutatja, milyen szintű a régió gazdasági lemaradása.

A helyzetet csak tovább nehezíti, hogy az országok közötti eltérések is jelentősek. Pl. Csehország és Szlovénia fejenkénti GDP-szintje kétszer-háromszor magasabb, mint Romániáé és Bulgáriáé.

Jugoszlávia helyzetét jelzi, hogy a lakosság száma szerint csak Lengyelországnál és Romániánál kisebb, és megközelítőleg Magyarországgal és Csehországgal hasonló a lakosság száma. Területe csak Lengyelországnál, Romániánál és Bulgáriánál kisebb. A lakosonkénti megművelhető terület megfelel a KKE átlagának, és duplája mint az EU-ban.

Sajnos, a lakosonkénti GDP alacsonyabb a KKE átlagánál is, és mindössze 10%-a az EU-országok átlagánál. Ez önmagában is hatalmas hátrány, és szinte behozhatatlannak tűnik. Az egész régióra, de Jugoszláviára is vonatkozik, hogy az ilyen GDP-szint nem teszi lehetővé a megfelelő szintű befektetéseket a kutatásba és az oktatásba mint olyan kitörési pontba, amely bizonyítottan (lásd: Délkelet-Ázsia példáját) a leghatékonyabban fokozza a fejlődést hosszabb távon. Ezt bizonyítja az is, hogy a leggyorsabban fejlődő OECD-országok a GDP 2–3%-át költik a tudás intenzív fejlesztésének megalapozására. Ugyanakkor ez a mutató Magyarországon 1% alatt van. A lakosonkénti ráfordítás kutatásra és fejlesztésre Finnországban 316 USD, Írországból 138, Spanyolországban is 103, míg Magyarországon csak 35.

Ez a helyzet a tőkeerő és a piaci méretek következménye is. A pozíciók ebben a kérdésben is javíthatók lennének regionális együttműködéssel. Közismert, hogy még az USA vagy Japán sem aprózta el az erejét, és fejleszt minden technológiát széles fronton. Van, amit fejleszt, és van, amit megvásárol. Emellett a kevésbé fejlettek intézeteinek, egyetemeinek támogatást nyújtanak az olyan kutatásokra, amelyek eredménye számukra is fontos. Ma a KKE-ben is az a helyzet, hogy több együttműködés funkcionál a fejlett országokkal, mint egymás között.

Az utolsó években megkezdett átalakulás ezekben az országokban tranzíciós krízist, veszteségeket, vagyis a gazdasági tevékenység csökkenését okozta, mint az a 2. táblázatból látható.

A GDP csökkenése 1990–1992-ben általános jelenség volt. Évi átlagban –6,2, –10,1%, majd –3,5% volt. A javulás jelei 1993 óta mutatkoztak. Az 1991–1992-es árliberalizáció után volt az infláció a legmagasabb. Azóta csökken, de lényegesen magasabb, mint az EU-ban.

*A GDP alakulása a KKE-ben
(Az előző év %-ában)*

Ország	1990	1991	1992	1993	1994	1995*
Lengyel.	-11,6	-7,0	2,9	3,8	5,0	5,0
Magyar.	-3,3	-11,9	-4,3	-2,3	2,0	0,3
Csehorsz.	-1,2	-14,2	-6,4	-0,9	2,6	4,2
Szlovákia	-2,5	-14,4	-5,8	-4,1	4,8	4,5
Szlovénia	-4,7	-8,1	-5,4	1,3	5,0	5,0
Románia	-5,6	-12,9	-10,1	1,2	2,4	2,6
Bulgária	-9,1	-11,7	-5,8	-4,2	0,2	1,0
Litvánia	-3,3	-13,1	-34,0	-27,1	2,0	5,0
Lettorsz.	2,9	-10,4	-34,9	-14,9	-2,2	5,0
Észtorsz.	-6,5	-8,1	-14,3	-8,2	4,0	5,0
KKI	-6,2	-10,1	-3,5	0,2	3,4	3,7
EU 15	2,9	1,6	1,0	-0,5	2,8	3,2
Jugoszl.	-7,6	-8,2	-26,2	-26,9	6,5	

* 1995-re becsült adatok

A költségvetési hiány, az államadósság és a munkanélküliség mutatói többé-kevésbé szintén kedvezőtlenek, mint az a 3. táblázatból látható.

Egyéb gazdasági mutatók a KKE-ben

Ország	Infláció %		Munkanélküliség %		Költségv. hiány a GDP %-ában	
	1994	1995	1994	1995	1994	1995
Lengyel.	32,2	25,0	16,1	16,0	-2,6	-3,1
Magyar.	19,1	28,0	10,5	12,0	-5,8	-3,5
Csehorsz.	10,0	9,0	3,2	4,0	1,0	-
Szlovákia	13,4	12,0	14,8	15,0	-5,7	-4,7
Szlovénia	19,8	10,0	13,8	13,3	-0,2	-0,2
Románia	62,0	29,0	10,8	11,6	-4,4	-3,3
Bulgária	121,9	80,0	12,4	15,0	-6,7	-6,0
Litvánia	45,0	25,0	3,8	6,2	-2,0	-2,0
Lettorsz.	25,0	20,0	6,5	10,0	-2,2	-2,0
Észtorsz.	48,0	30,0	5,3	6,0	-2,2	?
EU 15	3,2	3,2	11,2	10,7	-5,5	-4,5

* 1995-re becsült adatok

Sajnos, Jugoszláviára vonatkozóan nem rendelkezünk megbízható adatokkal, de az inflációs mozgások messze felülmúlták KKE többi államát. A mesterséges pénziánnyal elért eredmények nem jelentenek komoly gazdasági teljesítményt. Munkanélküliség tekintetében is Jugoszláviában messze a legsúlyosabb a helyzet, nemcsak a tényleges munkanélküliek miatt, hanem azért is, mert a munkaviszonyban levőknek a 30%-a is kényszerszabadságon van.

A MEZŐGAZDASÁG SZEREPE A KKE-BEN

A régió országaiban és Jugoszláviában is a mezőgazdasági termelés viszonylag fontosabb, mint az EU-ban, tekintettel a mezőgazdasági terület nagyságára és a GDP-hez, valamint a foglalkoztatottsághoz való hozzájárulására. Ezt mutatják a 4. táblázat adatai is.

A mezőgazdaság szerepe a KKE-ben

Ország	Mezőgazdasági			
	terület összter. %	termelés GDP %	foglalk. összfogl. %	kivitel összkiv. %
Lengyelo.	59	6.3	25.6	12.2
Magyaro.	66	6.4	10.1	21.8
Csehorsz.	54	3.3	5.6	7.7
Szlovákia	49	5.8	8.4	5.9
Szlovénia	43	4.9	10.7	4.7
Románia	62	20.2	35.2	6.8
Bulgária	55	10.0	21.2	20.7
Litvánia	54	11.0	22.4	12.8
Lettorsz.	39	10.6	18.4	?
Észtorsz.	31	10.4	8.2	11.0
KKE	56	7.8	26.7	-
EU 15	43	2.5	5.7	8.0
Jugoszlávia	61	21.7	17.3	9.0

Az is könnyen belátható, hogy ebben a régióban is a kevésbé fejlett országok gazdasága függ jobban a mezőgazdaságtól.

Az átalakulás első éveiben, azaz 1989-től 1994-ig a mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez megközelítőleg a felére csökkent, de így is kétszeres az EU országaihoz viszonyítva.

A mezőgazdasági foglalkoztatottság kérdése nagyon eltérő.

Lengyelországban nagyjából változatlan maradt. Bulgáriában és Romániában a foglalkoztatottság nőtt, a többi országban csökkent.

Átlagban a mezőgazdasági foglalkoztatottság még mindig nagyon magas, mert az össz foglalkoztatott több mint negyede dolgozik a mezőgazdaságban. Ez nemcsak százalékban több az EU-hoz viszonyítva, hanem abszolút számokban is. Az EU-ban a 370 millió lakosból 8,2 millió, KKE-ban a megközelítőleg 106 millió lakosból 9,5 millió, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. Az ilyen fejlettségi fok mellett az élelmiszer-kivitel is fontosabb szerepet játszik a bevételeket illetően.

Sajnos, a kivitel elé az EU mind komolyabb akadályokat gördít.

Említsük meg példaként az exporttámogatás csökkentésére vonatkozó követelményeket. Nyugaton pl. az exporttámogatás magas volt, hazánkban alacsony. Tehát a nyugati termelők a támogatás csökkentése esetén is megőrzik előnyüket. (Pl. a Visegrádi Négyek intervenciók árjai 1994-ben az EU intervenciók szintjéhez viszonyítva a gabona esetében 51–71%, a marhahús esetében 30–44% és a tej esetében 28–65% volt.)

Hasonló hatása van a szabványok, a minőségi követelmények és a kvóták előírásának is. Bizonyos értelemben „kötött kereskedelemről” van szó. Végtermékek esetében a nyugati szabványoknak gyakran csak Nyugatról behozott gépekkel lehet eleget tenni.

A MEZŐGAZDASÁG ÁTALAKULÁSA A KKE-BEN

A mezőgazdaság átalakulására célszerű külön kitérni, mert a KKE-ben a mezőgazdaság gazdaságilag nagyobb fontossággal bír, nagyon komoly következményeket vont maga után, és nem utolsósorban Jugoszlávia, Észak-Vajdaság és az interregionális együttműködés számára is nagy fontosságú.

Sajnálatosan a mezőgazdaság fontossága ellenére is nagymértékben visszaesett az utóbbi években.

A mezőgazdasági termelés csökkenéssel jellemezhető alakulása nagymértékben az átalakulási folyamat hatásának tudható be. Az 5. táblázatból megállapítható, hogy Szlovénia és Románia kivételével a mezőgazdaság kibocsátása az 1989-es szint alá süllyedt. (Románia esetében hangsúlyozni kell, hogy a terményárak mesterségesen magasabban, az inputárak viszont alacsonyan voltak tartva.)

A mezőgazdaság bruttó kibocsátása a KKE néhány országában

Ország	Bruttó kibocsátás 1989 = 100				
	1990	1991	1992	1993	1994
Lengyel.	94,5	93,0	82,9	84,5	78,6
Magyar.	95,3	89,4	71,6	64,7	65,6
Csehorsz.	97,7	89,0	78,3	76,4	72,2
Szlovákia	92,8	85,9	74,0	68,4	74,6
Szlovénia	104,2	101,1	90,5	98,0	118,2
Románia	97,1	97,9	84,9	95,7	101,0
Bulgária	94,0	93,7	82,5	67,5	70,2
Jugoszlávia	92,8	101,9	83,6	80,8	84,0

Természetesen az ilyen eredményekre egyéb tényezők is kihatottak, pl.:

- az időjárás,
- a keresletcsökkenés,
- a fogyasztói támogatások csökkenése,
- az infláció,
- a termelői és a fogyasztói árak közötti rés növekedése,
- a piacvesztés,
- az inputárak közelítése a magasabb világpiaci árakhoz, azaz az agrárrolló szétnyílása,
- az előzőekben felsorolt tényezők jövedelemcsökkentő hatása,
- a privatizáció, az átalakulás és az átszervezés okozta bizonytalanság,
- a dezinvestíció stb.

Nettó élelmiszer-kereskedelmi mérleg a KKE néhány országában

Ország	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Lengyel.	413	978	313	-33	-520	-255
Magyar.	1334	1285	1614	1525	1008	1065
Csehorsz.	-308	-127	58	-74	-3	-225
Szlovákia	-106	1	70	78	-183	-179
Szlovénia	?	?	-48	-90	-217	-283
Románia	146	-799	-423	-538	-545	-222
Bulgaria	1255	1150	339	397	281	376
Jugoszlávia	-113	-302	-101	34	-49	-84

Ennek eredményeképpen ezeknek az országoknak az önellátó, illetve exportálóképessége is változott – mint az a 6. táblázatban látható.

Tehát Magyarország és Bulgária nettó exportőrök maradtak, de export–import mérlegük romlott. Lengyelország és Románia viszont nettó importőrök lettek. A volt Jugoszlávia nettó importőr volt, de ezen belül Szerbia, valamint Szerbián belül Vajdaság mindig képes volt többletet termelni. A gazdasági helyzet normalizálásával várhatóan ez a helyzet is rendeződik.

A MEZŐGAZDASÁGI ÜZEMSZERKEZET ÁTALAKULÁSA A KKE-BEN

KKE országaiban, Lengyelország és Szlovénia kivételével, szinte a teljes megművelhető terület szövetkezetek és állami birtokok kezében volt. Ezek irányításának központosítottsága különböző volt. Szabály szerint a szövetkezetek mozgásszabadsága volt a nagyobb. Minden országban működtek magán- és háztáji gazdaságok, kialakult együttműködésük, elsősorban a szövetkezetekkel.

Több országban a régi tulajdonosok tulajdonjogának visszaállítását és a kártalanítást kombinálva kezdték meg az átalakulást (Magyarország, Csehország, Szlovákia). A kialakuló kisgazdaságok önellátásra, helyi piacok ellátására orientálódtak. A közép méretű, nyugati típusú árutermelő gazdaságok, farmok száma viszonylag csekély. Mint az a 7. táblázatból látható, a bipoláris üzemszerkezet megromlott. A nagy gazdaságok mérete csökkent, a kis gazdaságoké valamelyest növekedett. Egészében véve ez is hozzájárult a mezőgazdaság hatékonyságának csökkenéséhez.

Az átalakulás, a tulajdonviszonyok rendezése és a piacgazdálkodással konform megoldások bevezetése elkerülhetetlen volt. Sajnos, semmilyen tapasztalat nem létezett a tekintetben, hogyan kell a tervgazdálkodási modelltől áttérni a piacgazdálkodásra, hogyan kell a szocialista társadalmi rendszerről áttérni a kapitalizmusra.

Arról nem is beszélve, hogy ezt nehezíti a megfelelő gazdasági háttér nélküli „koraszülött jóléti társadalom” lebontása is.

*A KKE országainak mezőgazdasági üzemstruktúrája és méretei
(A mezőgazdasági terület %-ában)*

Ország	Szövetkezeti		Állami birtok		Magángazdaság	
	korábbi	jelenl.	korábbi	jelenl.	korábbi	jelenl.
Éngyeló	4	4	19	18	77	78
Magyaró	80	55	14	7	6	38
Csehorsz.	61	48	38	3	1	49
Szlovákia	68	63	26	16	6	13
Szlovénia			8	7	92	93
Romania	61	35	14	14	25	51
Bulgária		41	90	40	10	19
Litvánia		35	91	1	9	64
Lettorsz.		17	96	2	4	81
Észtorsz.	-	33	96		4	67
Jugoszlávia	1,2	2,5	19,3	14,2	79,5	83,3
(Átlagnagság hektárban)						
Éngyeló	335	400	3140	2000	6,6	6,7
Magyaró	4179	1702	7138	1976	0,3	1,9
Csehorsz.	2561	1430	6261	498	4,0	16,0
Szlovákia	2654	1665	5162	2455	0,3	1,0
Szlovénia			470	303	3,2	4,1
Romania	2374	170	5001	2002	1,5	1,8
Bulgária		750	13000	1100	0,4	0,6
Litvánia		450	2773	124	0,5	2,6
Lettorsz.		706	3000	547	0,5	5,8
Észtorsz.		567	3500		0,5	2,1
Jugoszlávia		184	-	1127		0,7

Ma már megállapítható, hogy ez az átmenet fájdalmas volt, lehetett volna másképpen is vezérelni, talán hatékonyabban, de ez nem kelthet nosztalgiát a múlt iránt. Egy téves modell negyvenéves erőltetése okozta krízis, annak felszámolási problémái lehet, hogy egyesek számára kevésbé kecsegtetőek, mint a múlt biztonságos szegénysége, kényelmes hatékonytalansága, de visszafordulás nincs. Egyetlen út az előre menekülés.

Az átmenet problémáit talán az is okozta, hogy túl sokat foglalkoztunk a tulajdonjog problémáival, ugyanakkor keveset a gazdaság szervezettségével. A két problémakör gyakran összemósódott. Nem vitatva a tulajdonjogi problémák megoldásának társadalmi szerepét, el kell gondolkodni a dezorganizációs hatások következményeiről.

Tekintsük át két nézőpontból az átalakulás hatását a mezőgazdaság tekintetében.

Nyugat-Európa agrárközgazdászai szinte sohasem kerültek meg a tényt, hogy mezőgazdasági kapacitásaik méretei képezik a legnagyobb problémát, ami miatt mezőgazdaságukat, mezőgazdasági lakosságuk életszínvonalát csak magas szubvenciókkal tarthatják fenn.

Magyarországnak, a régió korábban legsikeresebb élelemexportőrének pl. olyan mezőgazdasága volt, amelyben kevesebb volt a méretökonomiai probléma. Igaz, voltak más problémák:

- a szükségtelen adminisztráció,
- munkaszervezési problémák,
- irányítási hiányosságok,
- motivációs problémák stb.

Ennek ellenére a munkaerő alacsonyan tartott árának köszönhetően, és az alacsony szubvenciók ellenére is, Magyarország mezőgazdasága versenyképes volt a világpiacon. Az ismert folyamatok (privatizáció, kárpótlás) hatása erősen visszahúzó volt. Integrációk bomlottak fel, termékvertikumok zilálódtak szét, amelyek korábban tudtak bánni a piaccal. Megszűnt a kivitelnek az a felszívó hatása, ami növelte a termelést és a hatékonyságot.

Sajnos, a döntéshozók nem hallgatták meg az agrárágazatból élőket és szakértőit. Másrészt szükség is volt a tőkeelvonásra, a dezinvestícióra, hiszen a rendszerváltásnak más pénzügyi forrása nem volt.

A következmények hosszú távon nézve is súlyosak. A mezőgazdaság tőkeigényes, alacsony haszonkulcsú ágazat. Magyarország kiszorult egyes hagyományos piacairól, sőt saját piacán is a tőkeerős nyugati cégek termékei terjednek, mert azok a kapacitások vásárlásával piacot is vásároltak.

Sajnos, ezeket a dekoncentrációs, dezintegrációs folyamatokat akkor hagyták elszabadulni, amikor a fejlettek gazdasága más irányú fejlődést mutat.

AZ INTEGRÁCIÓ ÉS A KONCENTRÁCIÓ NÉHÁNY DILEMMÁJA

Az USA a koncentráció optimalizálása érdekében a jövő évszázad elejére tervezi – a jelenleg is nagyméretű – farmok összevonását.

Nyugat-Európa még nem tudja, hogyan válaszoljon az amerikai mezőgazdaság újabb hatékonyságnövelő kihívására.

Milyen értelemezavar jele az, hogy a KKE-ben egyesek ellenkező irányba akarnak haladni, és reményeket fűznek valamilyen hagyományra hivatkozva az ún. törpegazdaságokhoz. Nosztalgianak is rossz, hiszen tudjuk, hogy a törpegazdaságok léte is hozzájárult ahhoz, hogy ebben az évszázadban annyi lakos választotta a gazdasági emigrációt. Sajnos, a kockázatot is vállalni merő, kezdeményezőképes lakosságot elszívó demográfiai veszteség azóta is folyamatos, csak ma már a képzetekre vonatkozik. (Quesnay, a nagy fiziokrata, már a XVIII. században azt állította, hogy az apró gazdaságok a nyomor világa. Young pedig egyenesen azt állította, hogy vedd el a tudást, ami a mezőgazdaság felvirágzásához vezetett, és marad a kisgazdaság. Tegyük hozzá azt is, hogy szinte minden államban az utolsó években – sokszor neves szerzők tollából – jelentek meg olyan vélemények, hogy majd a mezőgazdaság foglalkoztatja az iparból felszabaduló munkaerőt. Ennek az irreális voltát bizonyítja, hogy a nyugati országokban majdnem 35 millió munkanélküli van, és mégis évi 2–4%-kal csökken a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma.)

Az előzőek azonban csak az egyik szempontot jelentik. Másik szempont a vertikális integráció. A mezőgazdaság az agrárbiznisznek csak a kezdő lépése. Ide tartozik a feldolgozóipar, a raktározás, a szállítás, a kereskedelem és a beszállítók is. A fogyasztót a végeredmény érdekli, szükségleteinek jó minőségű, hatékony kielégítése. Ezzel a céllal alakulnak a logisztikai láncok, amelyek integrálják a folyamatokat a szántóföldtől a fogyasztó asztaláig.

Várhatóan a koncentrációs és integrációs folyamatok, a földpiac és a bérleti rendszer működésének köszönhetően a kisgazdaságok esetében is megindul az üzemméretetek növekedése és a hatékonyság javulása. Az áruellátás növekedésének, hatékonyságának javulása akkor várható, ha:

- javul a gazdasági környezet állapota,
- stabilizálódik a régió makroökonómiai helyzete,
- befejeződik a privatizáció,
- beindul az erőteljesebb gazdasági növekedés és a jövedelemjavulás,
- működni kezdenek az új szükségletekkel összhangban az olyan

fontos szektorok mint a hitelezés, az inputellátás, a kutatás, az oktatás stb.

Ha integrálódni akarunk a fejlettekkel, akkor nem követhetünk olyan utakat, amelyekkel gyengítjük velük szembeni pozícióinkat. Ahogy a szocializmus-kapitalizmus irányú társadalmi átalakulás nem támaszkodhatott a tapasztalatokra, úgy a szervezetszociológiai indíttatású funkcionalista integrációelméletnek sincs válasza a régióban felvetődő kérdésekre:

- Hogyan gyorsítani a régió megszakadt, elmaradt modernizációját?
- Hogyan segíteni a leszakadt régió felzárkózását Európához?
- Hogyan elősegíteni a régió belső integrációját a további dezintegráció helyett?

ÖKOLÓGIAI PROBLÉMÁK? FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS

A FEJLŐDÉST ÉS A JELENLEGI ÖKOLÓGIAI HELYZETET BEFOLYÁSOLÓ KORÁBBI JELENSÉGEK

A fenyegető környezeti problémák mindennap észlelhetők, és a médiumoknak köszönhetően közismertté válnak valamilyen formában. Ezek a problémák fokozatosan alakultak ki, ezért vissza kell tekinteni az elmúlt évtized néhány társadalmi-gazdasági jelenségére, amelyek elősegítették a problémák kialakulását, és utóhatásuk ma is érezhető:

– A FAO 1965-ben kezdte meg a felméréseket a világ élelmezési helyzetéről, és megállapította, hogy az emberiség fejlődésének legkritikusabb periódusa kezdetén áll. A FAO által szervezett élelmezési konferencia (1974) pesszimista képet festett az élelmezés és az emberiség jövőjéről. Megállapították, hogy az emberiségnek csak 30%-a táplálkozik jól vagy kielégítően, míg a többi gyengén, vagy éhezik.

– Ilyen pesszimista hangulatban neves tudósok és csoportok végeztek lényegében véve Malthus-típusú prognózisokat. (Emlékezzünk, hogy a szocialista államok teljesen elvetették Malthus tanait. Ezen prognózisok viszont inkább dicsérik és finomítják Malthus meglátásait.)

– Leontief és munkatársai elkészítették a világgazdaság és élelemtermelés növekedését kezelő Input-Output modellt. Lehetségesnek ítélték az élelemtermelés jelentős növekedését, és kimutatták ennek környezetromboló, szennyező következményeit is. A környezetszennyezésre úgy tekintettek, mint a növekedés logikus és törvényszerű következményére.

– Medows és szerzőtársai 2050-re prognózálták a gazdasági növekedés okozta globális környezeti katasztrófát.

– Mesarovich és Pestel ettől eltérően regionális katasztrófákat prognózáltak. Lényegében ezek a prognózisok is pesszimiztikusak voltak.

– Kahn és a Bariloche-csoport mellett természetesen az orosz kutatók is vitatták a prognózisok értékét. Fontos hangsúlyozni, hogy az oroszok először e prognózisok kritikájában ismerték el, hogy a fejlődés a véges földön csak véges lehet.

– Mesarovich és Pestel munkái figyelmet érdemelnek, mert hangsúlyozták a regionálisan differenciált, de globálisan egyensúlyt teremtő fejlesztés szükségességét. Megítélésünk szerint ez a fejlettek kollektív egoizmusát érintette. A fejletlenek differenciáltabb, egyensúlyba hozó fejlesztése csak a fejlettek fogyasztásának visszafogásával történhet meg.

– Az élelmezési konferencia, Leontief elemzései és a prognózisok is oda hatottak, hogy kialakultak azok a FAO-akciók, melyeknek a lényege

úgy is értékelhető: „Mindent az élelemért.” Ezeknek az akcióknak a hatására az élelemtermelés növekedése tényleg felgyorsult, és meghaladta a demográfiai növekedést, de:

- a) nem csökkent az éhezők aránya a világon,
- b) az élelemtermelés növekedését 2–2,5-szer meghaladta a mezőgazdaság energiafogyasztásának növekedése,
- c) a drága technológiák gyorsabban növelték a mezőgazdaság költségeit, mint a megnövekedett hozamok a jövedelmét.

– Az ENSZ első környezetvédelmi világrétekezlete (Stockholm, 1972), Lester Brown környezeti problémákat átfogóan kezelő monográfiája (Building a Sustainable Society, 1981) fontos kiindulópontjai a környezeti problémák szélesebb körű ismertetésének.

– Az alapvető problémák megfogalmazása után sem állt be gyökeres változás. A Rio de Janeiróban 1992-ben tartott konferencia csak azt állapította meg, hogy a világ globális környezeti állapota tovább romlott. A gazdagok és szegények közötti szakadék tovább növekedett.

– A KKE mint régió a kevésbé fejlettekhez tartozik, kisebb anyagi javakkal és kiélezettebb környezeti problémákkal rendelkezik, aminek szintén van társadalmi előzménye is. A lenini gondolkodás a kapitalizmus bukását jósolta, ugyanakkor a szocializmus fejlődési lehetőségeit határtalannak kiáltotta ki. Ennek alapján a Szovjet Szövetség a fejlődést az általuk gazdagnak ítélt nyersanyagforrásokra alapozták, és abban a meggyőződésben, hogy lehetőségeik kimeríthetetlenek, extenzív fejlesztést végeztek. Sajnos, ezt a felfogást terjesztették ki a fenntarthatóságuk alá került, valamivel fejlettebb KKE-i országokra is, aminek katasztrofális következményei, különösen az élelemtermelésben (kivéve Magyarországot), közismertek.

Felvetődik a kérdés, hol a kiút a világ és régióink számára?

A fejlettek és a fejlődők közötti eltérések megkövetelnék a differenciált fejlődést. Olyan modell szükségeltetik, amely a mennyiségi és minőségi fejlődést is felöleli. Teljesen érthető, hogy a fejlődők, tehát régióink esetében is a mennyiségi, míg a fejlettek esetében a minőségi fejlődésnek kell előtérbe kerülnie. Az a fontos, hogy bármilyen is a fejlesztési súlypont, a környezetkímélő technológiák és az erőforrás-takarékosság legyen az alapvető kritérium.

ÖKOLÓGIAI PROBLÉMÁK ÉS A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ELTÉRÉSEI A FEJLETT ÉS KEVÉSBÉ FEJLETT RÉGIÓKBAN

Az ökológiai problémák állandóan napirenden vannak. A fejletteknél a kívánt életminőség miatt. A fejlődőknél a mennyiségi fejlődés

szükségessége miatt. Tehát a fejlettek és fejletlenek problémái, céljai ebben a kérdésben is eltérőek.

A fejlettek fenn kívánják tartani gazdasági dinamikájukat és fogyasztási szintjüket. Ennek érdekében több lehetőséget is kihasználnak:

- tisztább energia- és anyagtakarékos technológiákat vezetnek be,
- a környezetszennyező technológiákat a szegény országokba telepítik,
- felhalmozásuk egy részét a környezetszennyezés ellen használják, és megfelelő kutatásokba, fejlesztésekbe fektetik,

- szigorítják az előírásokat,
- a tudományos ismeretek jól átgondolt tálalásával, hitfeltételekkel és minden más lehetséges módon úgy irányítják a kevésbé fejlettek fejlődésének szektorális arányait, ahogy az nekik megfelel.

– Előszertettel mutatnak rá a hiányos erőforrás-gazdálkodás következményeire, intik a fejlődőeket az erőforrások kímélésére. Talán itt is igaz, hogy „a történelmet a győztesek írják”, mert arról a fejlettek hallgatnak, hogy fejlődésük korai fázisában ők is saját erőforrásaik terhére, most pedig a kevésbé fejlettek erőforrásainak terhére gazdálkodtak/gazdálkodnak. A felsoroltak még akkor is igazak, ha azt tapasztaljuk, hogy a fejletteknél is működnek a különböző lobbyk, és a fejlődés ott sem egyenes irányú.

A kevésbé fejlettek, tehát e régió környezeti problémái is másképpen jelentkeznek. Nemcsak abban keresendők az okok, hogy a kevésbé fejlettek törvényszerűen a természeti erőforrások terhére gazdálkodnak. (A Samuelson–Nordhaus-modell segítségével végzett elemzések egyértelműen bizonyítják, hogy a fejlődő országok gazdasága hajlamos az erőforrások terhére gazdálkodni.) Ebben a régióban ezt a fejlesztési törvényszerűséget Lenintől errefelé ideológiai okok is erősítették. Az említett ideológiai álláspontok is táplálták a nyersanyag és energia, az erőforrás-pocsékoló, alacsony hatékonyságú tömegtermelés fenntartását. Közismert, hogy Lenin tagadta a mezőgazdasági termelés közismert csökkenő hozamnövekedését is.

A régió országai az előzőekből kifolyólag az átalakulás minden terhe mellett az ökológiai problémák, a fenntartható fejlesztés terheit is viselik.

Egyrészt a fenntartható fejlesztés népeink életminősége miatt az egyetlen megoldás, másrészt joggal veti fel Ferry, hogy:

„Miért csak a politikai bal- és jobboldal esetén beszélünk totalitárius diktatúráról?

Mi a fogyasztó társadalom?

Nem egy demokráciába álcázott totális fogyasztói diktatúra-e, ami a környezetünknek nem biztosít megfelelő helyet, egyenlőséget a humán szférával szemben. Joggal nevezik a jogászok, politikusok, humán gondolkodók a népirtást emberiség elleni bűntettnek. Miért nem beszélünk az ökoszféra (végeredményben az ember) ellen elkövetett bűntettekről is?”

A FENNTARTHATÓ MEZŐGAZDASÁG ÉS A TECHNOLÓGIAI FEJLESZTÉS NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

A korábban említett okokból a mezőgazdaság esetében is a minőségi és mennyiségi fejlesztés kombinálása a kívánatos. Ahol éheznek, ott egyértelműen mennyiségi fejlesztést kell végezni, hogy elegendő élelmet tudjanak termelni, vagy a bevételek lehetővé tegyék az élelembiztosítást a világpiacon. Ahol van elegendő élelem, ott a minőségi javulást kell megcélozni. Ehhez a társadalom és a gazdaságpolitika teljes vertikumát a fenntartható fejlődés koncepciójára kell alapozni. Nem vitás, hogy a konkrét fejlesztéseknek környezetkímélőknek, erőforrás-takarékosoknak, egészséges élelmiszert biztosítóknak kell lenniük, azzal, hogy biztosítsák a biodiverzitás megőrzését és a gazdálkodók érdekeltségét is.

Jelenleg a régióban folyamatban van az átalakulás, s mindinkább előtérbe kerül a technikai-technológiai fejlesztés újabb fázisa. Hangsúlyozni kell azonban, hogy nem hagyatkozhatunk csak az analógiára (összehasonlításra) a korábban alkalmazott megoldásokkal, hanem új fejlesztési koncepciókra kell alapozni.

Nem az elmúlt periódusban fejlesztett technológiákban kell gondolkodni, amelyek a föld, a nyersanyag és az energia problémáit mellőzték, hanem az olyan új technológiák bevezetésében, amelyek föld-, energia- és nyersanyag-takarékoságot ígérnek. Emellett a hulladékok lebontását is segítik, tehát nem lineárisak, hanem a természetes folyamatokhoz hasonlóan cirkulárisak. Az ilyen technológiák kutatása viszont tökeigényes, komoly szellemi és menedzsment jellegű munkát igényel, s erre megfelelő feltételeket csak a fejlettek tudnak biztosítani.

Az innovációk terjedési problémáival is számolni kell.

Elvben az innovációdifúzióval kapcsolatban lehet optimisztikusan a további gyorsulással számolni. Ezt bizonyítani is lehetne, ha extrapolálnánk az eddigi trendeket. Azt is tekintetbe kell venni azonban, hogy a recesszió miatt leromlott feltételek között az új igények diktálta követelmények mellett (környezetvédelem, erőforrás-kímélés, energiatakarékoság, hulladékmentesség, amelyek csak nagyobb tudásráfordítással és kreativitással oldhatók meg) nagyobb költségekkel kell számolni, ami a tőkekorlátok miatt lelassíthatja a diffúziót. Különösen igaz lehet ez régióinkban, ahol a nagy befektetést igénylő kutatások elmaradtak a szükségletektől, s az új megoldásokat kénytelenek lesznek megvásárolni. Ez a tőkekiáramlás, féltő, hogy tovább fogja növelni a fejlett-fejletlen, gazdag-szegény különbségeket.

Ha a jelenlegi technológiák felhasználásából vagy lecseréléséből indulunk ki, könnyen beláthatóvá válik a további lemaradás veszélye. Egy fejlett ország esetében feltétlenül azzal kellene számolni, hogy fejlődésük a használatban levő technológiára alapozva a logisztikus S görbén

már túlhaladta a progresszív növekedést, és elérte a csökkenő hozadékkal jellemezhető növekedés fázisát.

Ugyanennek a technológiának a bevezetése a növekedés érdekében egy kevésbé fejlett országban a logisztikus S görbe progresszív növekedést jelző fázisát követné. Kézenfekvőnek tűnik, hogy az adott technológia mennyiségi fejlesztése, további terjesztése növekedést biztosít.

Feltételezhető azonban, hogy a fejlettek új minőségi technológiák bevezetésével új progresszív növekedési pályára állnak, s akkor a fejlődők lemaradása minőségileg és mennyiségileg növekszik, és könnyen érzékelhető lesz.

Tehát a technikai-technológiai fejlesztés és a fenntarthatóság biztosítása komoly dilemmák elé állítanak bennünket. Nem mindegy, hogy milyen stratégiát választunk, meglevő technológiákat, vagy új fejlesztéseket veszünk, fejlesztünk, vezetünk be, mert a lemaradás, vagy a felzárkózás a tét.

MILYEN GLOBÁLIS VÁLTOZÁSOKAT CÉLSZERŰ ELÉRNI A MEZŐGAZDASÁGBAN

A mezőgazdaság agrárpolitikai céljai régiókban a következők lehetnek:

- magas szintű élelmiszer-ellátás hosszú távon,
- élelmiszerexport,
- vidéki foglalkoztatás,
- kiegyensúlyozott vidékfejlesztés,
- javuló hatékonyság és versenyképesség,
- termőtalaj és más erőforrások óvása.

Az előző célok megvalósítása a tartósan egészséges környezet fenntartása mellett azt feltételezi, hogy a mezőgazdasági erőforrások:

- hasznosítása szabályozva legyen,
- védelme biztosítva legyen,
- mivel az erőforrások felújulóak vagy feltételelesen felújulóak, természetesen legyenek fejlesztve.

MIT JELENT AZ ERŐFORRÁSOK SZABÁLYOZOTT HASZNOSÍTÁSA

Az erőforrások szabályozott hasznosítása annyit jelent, hogy a:

- szükségletek kielégítése mellett biztosítva legyen felújulóképességük és megőrzésük a következő generációk számára,
- a hulladékasszimilációs képesség ne legyen túlterhelve,
- a fennálló ökoszisztémák ne legyenek veszélyeztetve.

MIT JELENT AZ ERŐFORRÁSOK VÉDELME

Az erőforrás-védelem olyan erőforrás-kímélő és alacsony energia-igényű technológiák fejlesztését, behozatalát, bevezetését feltételezi, amelyek biztosítani tudják a termelés hatékonyságát és a környezetvédelmi követelmények kielégítését.

Ez azonban nem korlátozódik csak a mezőgazdaságra, hanem felöleli:

- az inputtermelő ipar átállását a hulladékszegény, energiatakarékos termelésre
- a feldolgozóipar környezetszennyező hatásának csökkentését
- az infrastruktúra komplex – vidékmegőrző – fejlesztését, mert ezek begyűrűző hatása is a mezőgazdaságban csapódik le.

MIT JELENT AZ ERŐFORRÁSOK TERVSZERŰ FEJLESZTÉSE

Az erőforrások tervszerű fejlesztése magában foglalja:

- az elkövetett mezőgazdasági erőforrás-károsodások felszámolását,
- a mezőgazdaság és a hozzá kapcsolódó input és output rendszerek olyan komplex cirkuláris működésű szuprarendszerré fejlesztését, amely a természetes lebontóképeség és a reciklázson keresztül a mezőgazdaság, valamint szélesebb értelemben vett élelemtermelés fenntartható fejlesztését jelenti.

FENNTARTHATÓ GAZDÁLKODÁSI RENDSZER A MEZŐGAZDASÁGBAN

A gazdálkodási rendszerek fejlődése a régióban nagyon eltérő. Van, ahol a kevésbé fejlett országokra jellemző tápanyag-visszapótlással, fogatos és emberi munkaerővel, az ipari inputok parciális alkalmazásával jellemzhető gazdálkodási rendszer uralkodik. Részben ezzel is magyarázhatók az előző periódusra jellemző élelmészeti problémák. Ugyanakkor a magyar és a vajdasági mezőgazdaság ezen a fejlődési fázison már harminc éve túljutott. A magyar és a vajdasági mezőgazdaságot a komplex ipari inputokon alapuló rendszer fémjelezte, magas ipari input- és energiafelhasználással, magas hozamokkal és költségekkel, alacsony munkaerő-lekötéssel a közvetlen termelésben és környezetkárosító jelenségekkel.

Ez a rendszer ugyanúgy, mint az átmeneti gazdálkodási rendszerek, megmutatták gyengeségeiket, és megkezdődött az útkeresés.

A legvalószínűbben elfogadható, célszerű rendszer a fenntartható mezőgazdasági termelés rendszere.

MIT KELL TENNI A FENNTARTHATÓ MEZŐGAZDASÁG GAZDÁLKODÁSI RENDSZEREINEK KIALAKULÁSÁÉRT

A fenntartható mezőgazdaság gazdálkodási rendszere csak fokozatosan, nagyon sok tényező együttes hatása alatt fog kialakulni. A mezőgazdasági termelők tevékenysége és a gazdaságpolitika szabályozó hatása segítheti elő:

- a célszerű szerkezetváltást mind a növénytermelésben, mind az állattenyésztésben,
- a környezetkímélő tápanyag- (beleértve a szervesanyag-) gazdálkodást,
- a kevesebb vegyszeren alapuló növényvédelmet,
- a termőtalaj-javítást.

A SZERKEZETVÁLTÁS IRÁNYA

A növénytermelésben tapasztalható, de még jobban kifejezésre fog jutni, hogy a tömegtermelési szemlélet nem képezheti a fejlődés alapját. Nemcsak az lesz a döntő, hogy mit és mennyit termelünk, hanem az is, hogy milyen minőségben, hol és milyen ráfordításokkal és költségekkel.

Ebből következik, hogy csak a legjobb adottságú területeken lehet belterjes szántóföldi és kertészeti termelést tervezni. Az átlagos adottságú területek a kisebb anyagi és energetikai ráfordítású termelések helye lehet. Ez annak ellenére valószínű, hogy a kutatások kitágították a növények tűréshatárait a környezeti adottságokkal szemben. Előreláthatólag a piac fogja a termelés volumenét korlátozni, és nem lesz ok a gyengébb adottságú területek kihasználását erőltetni jobb tűrőképességű növényekkel.

A gyenge minőségű területek mezőgazdasági termelésből történő kivonásával – erdősítésével – is számolni lehet a területi hatékonyság szerkezetváltásos fokozásában.

Az állattartáson belül is javíthatók az arányok az abrakfogyasztó sertés- és baromfiágazat, valamint a kérődzők között, mert:

- nincs elegendő kérődző a rétek és legelők által kitermelt szerves anyag és azon belül a proteinek kihasználására,
- az elsősorban hústermelő sertés- és baromfiágazat számára fehérjét kénytelen a régió importálni,
- a meglévő arány növeli a szemes takarmányok termelésén keresztül a műtrágyafogyasztást, ami nem környezetkímélő bizonyos határon túl,
- növeli a környezetszennyező hígtrágya és baromfitrágya mennyiségét,
- növeli a beruházási igényeket.

A KÖRNYEZETKÍMÉLŐ TÁPANYAG-GAZDÁLKODÁS

Az átmeneti és komplex ipari inputokon alapuló gazdálkodási rendszerek bevezetésével elsősorban is a műtrágya-felhasználás növekedett. Jelentkeztek a műtrágyázás okozta környezetszennyezési gondok is:

- az első vízréteg és a tavak nitrátszennyezése,
- a talajsavasodás,
- a szervesztrágya-felhasználás hanyagolása,
- szerves növényi maradványok égetése.

A tápanyag-gazdálkodás kapcsán feltétlenül meggondolandó:

– az állandó talajmonitoring, amely lehetővé teszi, hogy a talajok biológiai, kémiai, fizikai állapotát kísérjék és optimalizálják a tápanyag-gazdálkodást,

- a műtrágyák talajállapottal összehangolt felhasználása,
- a talaj szervesanyag-tartalmának fenntartása és (lehetőségek szerint) gazdagítása, mert ez jelentheti a környezetkímélő tápanyag-gazdálkodás irányában a legfontosabb lépést,
- a másképpen nem hasznosítható mezőgazdasági melléktermékek talajállapottal összehangolt felhasználását a tápanyag-gazdálkodásban.

KÖRNYEZETKÍMÉLŐ NÖVÉNYVÉDELEM

Világviszonylatban a megtermelhető növényi termékek 40–50%-a megy veszendőbe a rovarok, a gombák, a baktériumok, a vírusok és a gyomok hatása miatt. Ez vezetett a mechanikai és agrotechnikai növényvédelmi módszerek kibővítéséhez vegyi módszerekkel. Igaz, ez vezetett később a vetésforgó elhanyagolásához is. Természetesen az is megmutatkozott, hogy nem lehet a „természetet legyőzni”. Egyrészt, a védőszer-termelők állításai ellenére megmutatkozott, hogy a vegyszerek károsítják az emberi környezetet, veszélyeztetik az embert is. Másrészt a vegyszerekre rezisztens kártevők és kórokozók jelentkeztek, ami újabb és újabb vegyszerek használatát teszi szükségessé.

Célszerűnek mutatkozhat a következő irányú változtatásokkal számolni:

– olyan monitoring alkalmazásával, amely gondosan számba veszi a természeti erőket, a biológiai folyamatokat, és lehetővé teszi a káros folyamatok korlátozását, a dinamikus környezeti egyensúly fenntartását és fejlesztését,

– a kártevők és kórokozók pontos prognosztizálásával az előbb említett monitoringrendszer keretében,

– a monitoring jelzései alapján a mechanikai, vegyi, biológiai módszerek olyan kiegyensúlyozott alkalmazásával, amely a káros populá-

ciókat gazdaságilag káros szint alatt tartja a környezetkárosítás minimalizálása mellett,

– a növényvédelem és az agrotechnikai rendszer integrálásával, ami biztosítja az okszerű vetésváltást, a gyomirtást, a vegyszerek optimális kijuttatását a talajra vagy növényekre.

TERMŐTALAJ-JAVÍTÁS

A meliorációs módszerek a termőtalajok állapotát (fizikai, biológiai, kémiai tulajdonságait) hivatottak javítani tekintet nélkül arra, hogy korábbi károsodások kijavításáról van szó, állapotkonzerválásról vagy -javításról. Számba vehető a következő problémák megoldása:

- a nehéz gépek használata következtében leromlott talajszerkezet és altalaj-tömörülés megszüntetése,
- a talajsavasodás ellensúlyozása meszezéssel,
- a szikések javítása,
- a talajnedvesség szabályozása lecsapolással, öntözéssel, talajműveléssel,
- a homokterületek, lejtős területek megkötése.

MILYEN FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁT VÁLASZTANI

Berend Iván szerint Közép- és Kelet-Európa lemaradása Nyugat-Európához viszonyítva 1:4, míg a tengerentúli fejlettekhez viszonyítva 1:5-re tágult. Sajnos, a fejletlenebb államok nem rendelkeznek anyagi és szellemi forrásokkal sem ahhoz, hogy sikeresebben alkalmazkodjanak az új kihívásokhoz.

Szabály szerint rövid távú megoldásokat keresnek. Piacot keresnek versenyképtelen termékeiknek, munkahelyeket próbálnak teremteni elavult technológiák átvételével és alkalmazásával a fejlettektől.

Magyarország például ezt az utat kétszer kipróbálta az utolsó száz évben. Sajnos ez hosszú távon kudarc, mert újratermeli a periféria elmaradását a gazdasági centrum országaival szemben. Tehát a specializációban és a legmodernebb technológiákban kell keresni a megoldást, még ha az drágábbnak is tűnik.

Feltétlenül hibásnak tűnik:

- ha elmarad a felzárkózás a termelékenységben,
- a piacok túl korai és túl radikális megnyitása és
- a korábban meghonosodott vezető ágazatok gyors leírása az elavulási folyamatok miatt.

IRODALOM

1. *** Agricultural Situation and Prospects in the Central and Eastern European Countries, European Commission Working Document.
2. Dr. Csáki Csaba: Agricultural Transformation in Central and Eastern Europe and the Former USSR: Issues of Land Reform and Farm Restructuring, EAAE Seminar, Gödöllő, 1995. szeptember
3. Dunai Péter: Ázsia és a XXI. század. Népszabadság, 1995. december 16.
4. Luc Ferry: Új rend: Az ökológia. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994
5. Láng István: A fenntartható fejlődés időszerű kérdései a mezőgazdaságban, Georgikon Napok, Keszthely, 1995
6. Dr. Somogyi Sándor: Evolucija poljoprivrednih kombinata u integratore agrobiznisa. Zbornik radova, Beograd, Centar Sava, 1995
7. Dr. Somogyi Sándor: Agráripari projektumok logisztikai szempontjai. Logisztikai Évkönyv, Budapest, 1995
8. Dr. Somogyi Sándor: Development of Farm Sistem in Hungarian Agriculture. 44th Seminar of the EAAE, Thessaloniki, 1995. october
9. Dr. Somogyi Sándor: Az erőforrás-menedzsment néhány problémája a fejlődő országokban. Georgikon Napok, Keszthely, 1995
10. Dr. Somogyi S.–Dr. Novkovic N.: Sustainable Agricultural Development in Middle Europe and Hungary. 44th Seminar of the EAAE, Thessaloniki, 1995. october
11. *** World Comission on Environment and Development, 1987, Our Common Future, New York, Oxford University Press.
12. W. Leontief: A világgazdaság jövője. KSH, Budapest, 1978
13. Somogyi S.: Aspects of the technical development of Yugoslav agriculture. International Journal of Technology Management, Vol. 8, No 1–2.